

Zoveel hoofden,

zoveel zinnen

Zoeken naar kwaliteit in de communicatie

tussen leerkracht en kind

Wieke Bosch en Anja Tertoolen

Onze zoektocht naar kwaliteit in de communicatie tussen leerkrachten en kinderen startte in 2004. In ons werk zagen we regelmatig gesprekken die plaats vonden tussen leerkrachten en groepen kinderen. Het viel ons op dat er niet altijd geluisterd werd naar wat de kinderen zeiden of wilden zeggen. Wij zagen regelmatig dat leerkrachten in gesprekken het onderwerp vaststelden en de vragen stelden. En uit de antwoorden vaak dát antwoord pikten dat zij konden gebruiken óf de antwoorden zo interpreteerden dat zij hoorden wat zij wilden horen...

In een aantal kleutergroepen deden wij onderzoek naar gesprekken in de kleine kring. We concludeerden dat de onderstaande aspecten basaal waren in de communicatie met kinderen:

- het grote belang van het pedagogisch klimaat op school
- de (gespreks)vaardigheden van de leerkracht
- het gespreksonderwerp (en wie brengt dit in ...)
- de omgang met ethische aspecten (in Nederland wordt hier minder aandacht aan besteed dan in bijvoorbeeld de Angelsaksische landen)

Basis voor goede communicatie

We hebben een (gespreks) protocol geschreven, waarin o.a. bovenstaande aspecten uitgewerkt aan de orde kwamen (Delfos 2003; v.d. Heykant 2003). In dit protocol wordt aandacht besteed aan het pedagogisch klimaat als basis voor een goede communicatie. Hieruit volgen:

- hoe stel je de gespreksgroep samen
- de plaats waar het gesprek gehouden wordt
- wie voert het gesprek (wij kiezen hier voor de leerkracht)
- de gespreksvaardigheden van de leerkracht
- de introductie van de video en een toelichting op het doel van de opnamen (ethiek).

niet waarneembaar is en welke mogelijke gevolgen heeft deze oordeelsvorming op het handelen van leerkracht en leerlingen.

We kozen voor een overwegend kwalitatieve benaderingswijze. Ons streven was zoveel mogelijk aan te sluiten bij de dagelijkse schoolpraktijk van leerlingen en leerkracht. Gesprekken in de kleine kring, waarin gevraagd werd naar opvattingen en denkbeelden bij kinderen, zonder dat er zelfs maar sprake was van goed/fout, veel/weinig etcetera en (dus) het kwantitatief verzamelen van gegevens noch doel, noch middel was. Kwantitatieve elementen zijn te vinden in het 'tellen' wat wel gebeurt t.a.v. de verschillende soorten vragen die de leerkracht stelt. Deze kwantitatieve aspecten dienen naar onze mening het kwalitatieve doel: verbetering van communicatie in de gesprekken.

Kijkwijzer

We hebben een 'kijkwijzer' samengesteld om de gesprekken te analyseren. Deze kijkwijzer bestaat uit de volgende onderdelen:

Voor wat betreft de leerkracht:

- of de leerkracht een vraag stelt en zo ja, wat voor soort vraag
- en/of de leerkracht een opmerking plaatst
- of bepaald non-verbaal gedrag waarneembaar is

Voor wat betreft de inbreng van de kinderen hebben we de volgende vragen geformuleerd:

- Wat is de tekst/de boodschap achter de zin van de leerling? Bijvoorbeeld als de leerling zegt: 'Mijn mama helpt mij niet altijd:'
- Op welke basisbehoefte(n) doet de leerkracht een beroep bij de leerling?
- Welk waarneembaar gedrag laat de leerling zien?

We richten ons bij het analyseren van de inbreng van de kinderen niet zozeer op wat zij zeggen, maar op het interpreteren van hun uitingen. En het mogelijk effect dat de interventies van de leerkracht en/of de andere kinderen hebben op de inbreng van de leerlingen. We maken hiervoor gebruik van het begrip 'basisbehoefte(n)'. Stevens (2002) gaat uit van een drietal basisbehoefte(n) (het ervaren van de relatie met de ander, de erkenning door de ander van het competent zijn en de ruimte voor eigen autonomie), behoeften die bij iedereen aanwezig zijn en die gehonoreerd moeten worden. Pas dan kan er sprake zijn van motivatie om je (verder) te ontwikkelen. In de gesprekken om leerlingen te betrekken bij ontwikkelingen in de onderwijspraktijk waar zij dagelijks mee te maken hebben, kiest de leerkracht naar eigen zeggen voor gemotiveerde of te motiveren kinderen.

De rolverdeling in de gesprekken hebben we eveneens in kaart gebracht. Wie is er achtereenvolgens aan het woord? En wat valt er op? Is daar een verklaring voor?

Aan- en uitkleden voor bewegingsonderwijs.

Thema: schoenen – veters, gespen en klittenband

Leerkracht: O, jij hebt iets anders, dat is toch iets anders dan een gespje, he? Laat het maar eens zien aan de anderen.

Meisje 1: Legt haar voet met schoen op tafel. De leerkracht demonstreert hoe de schoen met klittenband aan en uit kan.

Meisje 2: Dat kan je ook zo doen... Ze haalt het klittenband los en doet het weer vast.

Leerkracht: Ja, dat is klittenband. Kun je dat nu ook zelf doen?

Meisje 1: pakt nu zelf haar schoen en demonstreert.

Jongen: Ik heb ook klittenband.

Leerkracht: Jij hebt ook klittenband.

Dat is handig, he, klittenband?

Meisje 2: Als je hem uit hebt, kun je hem zo weer aan doen.

Meisje 2 doet nu de schoen van Meisje 1 uit en blijft demonstreren: klittenband open en klittenband dicht.

Leerkracht: Ik denk dat jij, Meisje 1 heel goed kan helpen vanmiddag, dat is gemakkelijk. Wil je dat doen? Meisje 2? Vind jij dat ook een goed idee, Meisje 1?

Eén van de doelen van ons onderzoek was om dit protocol te toetsen op o.a. 'hanteerbaarheid'. Kunnen leerkrachten hiermee werken en bevorderen deze aandachtspunten de communicatie tijdens de gesprekken?

In ons vervolgonderzoek hebben we opnieuw een aantal gesprekken van leerkrachten met een groepje kleuters opgenomen met video. Het protocol werd vooraf met de leerkrachten besproken. We vroegen hen een gespreksonderwerp te kiezen, dat aansloot bij de ervaringen en interesse van de kinderen in de klas.

Waarneembaar en niet waarneembaar

- Wat gebeurt er waarneembaar en niet direct waarneembaar in de interactie tussen leerkracht en kinderen en de kinderen onderling?
- Hoe beoordelen we wat er in de interactie gebeurt, ook - of misschien wel juist - wat

Tot slot hebben we informatie verzameld over de opbouw van de gesprekken (gespreksthema, doel(en), afsluiting en vervolg). Deze aspecten beschrijven we ook in het protocol.

Verdere analyse

Onze kwalitatieve analysemethode was vooral gebaseerd op interpretatie van gegevens en daarmee in hoge mate subjectief. Daarom hebben we ons verzameld materiaal aan een aantal betrokkenen voorgelegd. Aan leerkrachten en gekwalificeerde studenten (in laatste fase onderzoek met focus ontwikkeling jonge kind) hebben we gevraagd met behulp van de 'kijkwijzer' het materiaal te analyseren, onafhankelijk van elkaar.

De ingevulde analyseschema's hebben we ter vergelijking naast elkaar gelegd. Deels troffen we een grote mate van overeenstemming aan. Men vond dat de leerkrachten bijvoorbeeld veel tijd besteedden aan het geven en vooral vragen van informatie. Men was het er ook over eens dat de leraren een groot beroep deden op de 'relatie' in gesprek met de kinderen.

Maar we troffen ook grote verschillen in opvattingen aan. Bij bepaalde fragmenten was de leerkracht bijvoorbeeld van mening dat ze de antwoorden van de kinderen regelmatig herhaalde. De studenten en een van de opleiders meenden dat er in die fragmenten helemaal geen sprake was van herhaling. Met betrekking tot het beroep dat de leerkracht doet op autonomie en competentie bij de kinderen geven de scores in een aantal fragmenten ook een behoorlijke spreiding te zien. Een van de studenten is bijvoorbeeld van mening dat de leerkracht in een bepaald fragment een groot beroep doet op competentie en nauwelijks op autonomie. Een van de opleiders meent dat in hetzelfde fragment een groot beroep wordt gedaan autonomie, in mindere mate op competentie en nauwelijks op relatie.

Tot slot hebben we de gegevens vergeleken per leerling. In welke mate wordt er volgens leerkracht, studenten en opleiders een beroep gedaan op de verschillende basisbehoeften bij elk kind afzonderlijk?

Advies

In dit artikel gaat het ons er niet zozeer om vast te stellen wat overwegingen zijn geweest om tot bepaalde scores te komen, noch vast te stellen of de uitkomsten wel in hoge mate betrouwbaar zijn of niet. De groep betrokkenen (leerkracht, studenten, opleiders) is te willekeurig en te klein om hierover met zekerheid uitspraken te doen. Bovendien hebben we de beschrijving van een aantal uitkomsten gebaseerd op slechts een beperkt aantal data.

Toch formuleren we, gebaseerd op de analyse van voornoemd onderzoeksmateriaal en onze andere ervaringen met onderzoek met jonge kinderen, een aantal aanbevelingen.

Voor de (aankomende) leerkrachten:

- o Het is niet bij voorbaat vanzelfsprekend dat wat een kind zegt of doet samenvalt met de boodschap die een kind af wil geven en het is evenmin vanzelfsprekend dat die boodschap door iedereen (hetzelfde) wordt verstaan.
- o Het helpt om kinderen te kennen en hun achtergrond om ze te

begrijpen als ze aan het woord zijn en dat betekent meer dan alleen **maar naar ze luisteren**.

- o Kinderen kennen en hun achtergrond is ook een valkuil, want deze kennis en de daarover gevormde opvattingen 'kleuren' interpretaties van wat kinderen zeggen en doen.
- o De enige die weet of het kind goed begrepen is, is het kind zelf (Engels, 2005). Check dus bij het kind zelf of interpretaties kloppen of niet en stel beelden zonnig bij.

Voor degenen die betrokken zijn bij de opleiding/nascholing van leraren (pabo):

- o Van hbo-studenten wordt verwacht dat zij in hun laatste studiejaar praktijkonderzoek doen. Dit type onderzoek vergroot het vermogen en de noodzaak te reflecteren op eigen handelen. Het doen van onderzoek kan een wezenlijke bijdrage leveren aan de permanente ontwikkeling van professionals in hun beroep (zie ook de wet BID). Een onderzoek zoals hier beschreven bepaalt studenten bij hun handelen in de praktijk.
- o Het doen van onderzoek kan ook motiverend werken voor leraren die al jaren voor de klas staan. Leraren hebben tot nu toe weinig mogelijkheden om zich te profileren binnen het onderwijs. Praktijkonderzoek uitvoeren in samenwerking met de lerarenopleidingen is een mogelijkheid om het beroep van leraar blijvend motiverend en uitdagend te laten zijn.
- o De gebruikte video-opnamen kunnen in de opleiding gebruikt worden om te leren analyseren en om met elkaar in gesprek te komen over communicatie met jonge kinderen.

Hulpmiddel

Het protocol werd door de leerkrachten beschouwd als een goed hanteerbaar hulpmiddel; hierdoor waren zij zich meer bewust van hun rol tijdens de gesprekken.

We hebben dit onderzoek naar gesprekken met kinderen, met als belangrijk accent: 'In hoeverre wordt de stem van het kind verstaan?' afgesloten. We hebben in onze conclusies (zie ook Tertoolen, Bosch en Bokhorst, 2005) een aantal belangrijke aspecten zowel bevestigd gezien als opnieuw geformuleerd. We gaan ervan uit dat deze conclusies doorwerken zowel binnen het onderwijs aan kleuters als op pabo's. Onze onderzoeksreeks (ingezet in 2004) is voor één van de auteurs van dit artikel aanleiding voor een promotie-onderzoek.

Wieke Bosch en Anja Tertooien, beiden pabo docent en onderzoeker.

literatuur

Voor de literatuurlijst verwijzen we naar de website www.hjk-online.nl